

ТМ	Г. XXXV	Бр. 4	Стр. 1407-1420	Ниш	октобар - децембар	2011.
----	---------	-------	----------------	-----	--------------------	-------

UDK 37.035:316.72

Прегледни чланак

Примљено: 23. 8. 2011.

Зорица Станисављевић-Петровић

Марија Цветковић

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Ниш

ДИМЕНЗИЈЕ РАЗВОЈА МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТИ У ШКОЛСКОЈ СРЕДИНИ*

Резиме

Данас се као један од основних захтева у процесу реформисања нашег школског система намеће потреба демократизације, односно транспоновања демократских принципа и вредности у процесу васпитања и образовања. У складу са плуралистичком оријентацијом у образовању којом се истиче потреба оспособљавања младих за развој сопствене индивидуалности и специфичности, уз уважавање индивидуалности других, неопходно је развијати идеју мултикултуралности и мултиперспективности у свим аспектима васпитно-образовног деловања у школи. У раду ће, кроз анализу појединих димензија школског контекста: школске климе, школског програма, наставе, улоге наставника, уџбеника, бити указано на могућности које школски контекст пружа за развој мултикултуралности.

Кључне речи: развој мултикултуралности, школа, наставник, ученик, уџбеник

Промене на социјалном, културном и економском плану инициране актуелним процесима глобализације, транзиције, демократизације одражавају се и на промене у систему образовања и васпитања. Да би школе постале адекватна подршка на путу друштвеног

zokapet@filfak.ni.ac.rs, marijac@filfak.ni.ac.rs

* Рад је настао у оквиру пројеката *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (179074) и *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије* (179013), који се реализују на Универзитету у Нишу – Филозофски и Машински факултет, а финансира их Министарство просвете и науке РС.

развоја, намеће се потреба за сталним реформисањем и усавршавањем васпитно-образовног система. Основни правац за процес реформисања школског система код нас је демократизација, односно транспоноване демократских принципа и вредности у процесу васпитања и образовања. Сходно томе, промене у школи усмерене су ка припремању младих генерација за развој сопствене индивидуалности и специфичности у складу са стандардима развијених земаља. Стога су неопходне даље промене у школском систему на државном, локалном нивоу и нивоу самих институција, редефинисање постојећих циљева, као и промене на нивоу курикулума, уџбеника, метода наставног рада, уз обезбеђивање додатних материјалних средстава. Тежња ка развоју мултикултуралности у школском контексту представља адекватан одговор новим образовним потребама друштва, које тежи интеграцији са системима развијенијих европских земаља.

Реформа васпитања и образовања заснована на процесу демократизације у основи има плуралистичку оријентацију у којој се полази од става да постоје разлике међу појединцима и групама, али и једнакост у праву на образовање уз истовремено уважавање индивидуалности и различитости. Од школе као институције се очекује да обезбеди услове за остваривање права на образовање све деце без обзира на пол, расу, културну или етничку припадност и верско опредељење. У циљу остваривања плуралистичке оријентације у школи неопходно је развијати мултикултуралну и мултиперспективну димензију у свим аспектима васпитно-образовног рада.

Под терминима мултикултурализам и интеркултурализам данас се најчешће подразумева процес узајамне сарадње између култура различитих држава и различитих националности у једној држави, ширења свести о толеранцији, дијалогу и заједништву (Stanisavljević-Petrović 2010a, 2010b). Притом, поједини аутори праве појмовну разлику где интеркултурализам сматрају појмом који је адекватнији за одређивање односа култура између различитих држава (Domencak 1991), док се појмом мултикултурализам означава узајамност култура, ширење свести о заједништву, толеранцији и дијалогу у вишенационалним државама (Goldberg 1994).

ДИМЕНЗИЈЕ РАЗВОЈА МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТИ У ШКОЛСКОМ КОНТЕКСТУ

Мултикултуралност се на пољу васпитања и образовања најчешће дефинише као „упознавање ученика са различитим културама и неговање толерантног става према њима, то даље значи прихватање и уважавање различитости“ (Ђуришић-Бојановић 2003, 138). Остваривање концепта мултикултуралности на нивоу школе отвара бројне мо-

гућности за мењање школе, њених улога и функција и оспособљавање појединаца за адекватно укључивање у друштвени живот.

Потреба развоја мултикултуралности у нашем школском контексту препозната је и представља једну од важних одредаба која је садржана у кључним документима из области образовне политике. У складу са општом демократском оријентацијом, која се заснива на поштовању људских права, прописује се да је у школи неопходно тежити остваривању васпитно-образовних циљева и задатака којима се доприноси развијању мултикултуралности. У документу Министарства просвете РС под називом *Стратегије развоја курикулума у обавезном и средњем образовању* дефинисани су следећи задаци:

1. оспособљавање ученика да активно доприносе очувању и неговању традиције и културе;
2. оспособљавање ученика да активно доприносе економском, демократском и културном развоју друштва;
3. развијање међусобног уважавања, сарадње и солидарности између припадника различитих социјалних, етничких и културних група и активно доприношење друштвеној кохезији (Комисија за развој школског програма 2002).

Иако се, у складу са демократском оријентацијом и реформским процесима који се дешавају, у савременом школству прокламује једнако образовање за све, без обзира на пол, расу, верску, националну и етничку припадност, пракса показује да тај задатак још увек није у потпуности остварен. То је посебно изражено када је реч о деци са маргине друштва, социјално-депривираној, ромској деци, деци са сметњама у развоју. Опредељење школе да сваком детету омогући остваривање права на образовање у пракси је још увек само на декларативном нивоу јер постоје бројни проблеми и тешкоће. Пример за то јесте реализација програма инклузивног образовања у школама, која наилази на бројне тешкоће кадровске, материјалне и социјалне природе. Стога је од изузетне важности да сама школска средина буде припремљена на адекватан начин, односно у довољној мери отворена и спремна за прихватање све деце без обзира на њихову међусобну различитост. У циљу бољег разумевања могућности које школски контекст пружа за развој мултикултуралности јавља се потреба сагледавања овог питања у оквиру следећих димензија школског живота: школске климе, школског програма, наставе, улоге наставника и учбеника.

Школска клима и мултикултуралност

Пожељно је да целокупно деловање у школи буде прожето идејом мултикултуралности, чиме се повратно доприноси развоју целовите школе са свим њеним специфичностима. Утврђено је да, поред одређених знања и вредности утканих у школски програм, оп-

шта атмосфера у школи у погледу међусобних односа доприноси развоју адекватног социјалног понашања ученика (Kahne & Bailey 1999; Спасеновић 2008, 166). Уколико се у школи негује дух сарадње, заједништва, помагања и хуманих односа пружају се повољни услови за социјални и интелектуални развој ученика. Такође, и квалитет интеракције између наставника и ученика, као и ученика међусобно, доприноси остваривању васпитно-образовних циљева. Два аспекта школског искуства ученика су од посебне важности (Крњајић 2002, 114). Први се односи на природу ученичког односа са наставницима. Утврђено је да су наставници који у свом раду комбинују оријентације усмерене на интерперсоналне односе и оријентације усмерене на стицање когнитивних вештина успешнији у остваривању својих васпитно-образовних циљева него наставници који се усредсређују само на једну оријентацију. Други аспект важан за повољан социјални развој деце односи се на могућност кооперативне интеракције са вршњацима, за коју је утврђено да доприноси унапређивању међуполних и међурасних односа, међусобне наклоности, социјалних вештина појединца и разумевању социјалне перспективе другог.

Опште реформске промене налажу да школа као васпитно-образовна институција постане повољна средина за развој мултикултуралности, што подразумева неопходне промене свих сегмената васпитно-образовног процеса. Стварање повољних услова за практичну реализацију идеје мултикултуралности подразумева сензитизацију школске средине за прихватање промена у духу мултикултурализма. То подразумева промене у правцу отворености школе на свим нивоима, како у односу према друштвеном окружењу, тако и унутар саме школске структуре, у смислу редефинисања циљева и задатака и реорганизације целокупног васпитно-образовног рада.

Реализација идеје мултикултуралности у школском контексту изискује стварање адекватних физичких и материјалних услова којима би се омогућио неометан боравак ученицима са развојним сметњама и физичким деформитетима. Осим адекватних материјалних услова, веома је важно да целокупна атмосфера у школи буде повољна у смислу прихватања и смањивања постојећег отпора идеји мултикултуралности на најмању могућу меру.

Школски програм и развој мултикултуралности

Постојање плуралистичке оријентације на нивоу курикулума представља важан предуслов остваривања мултикултуралности у школи. Тиме се шири и развија домен деловања и усложњавају врсте активности које наставник може планирати и реализовати.

У актуелним реформским процесима усмереним на развој мултикултуралности у школи присутна су настојања која се темеље на искуствима развијенијих европских земаља. У вези са реформом

мултикултуралне наставе Џејмс Бенкс (Banks 1999) разликује контрибутивни, адитивни, трансформативни приступ и приступ друштвене акције. Приступ се разликују у погледу њихове радикалности, при чему се *контрибутивни приступ* сматра најмање радикалним јер се односи на селекцију адекватне литературе и активности које предлажу значајне особе и остварења припадника различитих култура. *Адитивни приступ* истиче значај систематског увођења садржаја и концепата са циљем упознавања различитих феномена, чиме се битно не мења основна структура курикулума. За разлику од претходних, *трансформативни приступ* подразумева радикалне промене курикулума, при чему се код ученика инсистира на развоју критичког мишљења и анализи различитости. Тиме се ученицима пружа могућност да расправљају о разноврсним темама са различитих етничких становишта и перспектива. *Приступ друштвене акције* мултикултуралној реформи курикулума укључује елементе претходног приступа који се уједињује са активностима које имају за циљ увођење промена у друштвени контекст, при чему се акценат ставља на оспособљавање ученика за активно укључивање у друштвени живот и покретање друштвених промена.

Постојеће реформе нашег школског система условиле су битне промене на нивоу планирања и програмирања васпитно-образовног рада. Традиционални наставни програм замењен је школским програмом, чије се значење поклапа са садржајем појма курикулум који је у употреби у земљама са другачијом образовном традицијом. Напуштен је наставни програм као главни циљ образовног рада у школи, који је некада био обавезан и исти за све на истом нивоу школовања и у истој врсти образовања, а самим тим и униформан. Наставни програм сада постаје само један од чинилаца целокупног процеса васпитања и образовања, чиме је настава, некада водећи процес у школи, изједначена са осталим школским активностима. Према наводима Јурића (2007, 271), савремени курикулум обухвата следеће елементе: исходишта садржаја и циљева, школски живот, културу школе, ефикасност школе, наставу, школски менаџмент, индивидуалност наставника и њихов персонални развој, циљеве и стратегије развоја квалитета, тежишне тачке, временске стандарде, облике заједничког рада, курикулум за родитеље, радно окружење родитеља – наставника, ученика – наставника, рад у школској заједници, васпитни курикулум и инструменте евалуације.

Школама је данас дата већа самосталност, која се огледа у могућности да саме конципирају део васпитно-образовног рада у складу са својим интересима, културом, традицијом, локалним специфичностима и потребама и интересовањима ученика и наставника, чиме су отворене могућности за развој мултикултуралности. Свакако,

већа самосталност школа у креирању васпитно-образовног плана повлачи за собом и додатну одговорност за исход његове реализације.

Традиционални наставни програм, који је усредсређен само на наставу и који се усмерава на трансмисију знања, данас уступа место школском програму који је више усмерен на циљеве и исходе и у коме се наглашава активна улога ученика. Акцент је стављен на индивидуалност ученика, уз индивидуализацију учења применом различитих образовних стратегија, развој навика и вештина, формирање ставова и система вредности, добро познавање и уважавање индивидуалних потенцијала и карактеристика ученика, као и познавање породичног контекста ученика, познавање традиције, обичаја, система вредности, итд. Оваквим изменама у курикулуму омогућен је развој мултикултуралности у школи путем уважавања различитости и индивидуалних способности сваког ученика.

Настава и развој мултикултуралности

Процес наставе пружа изузетне могућности за развој мултиперспективности, важног сегмента развоја мултикултуралности, јер се у процесу презентовања релевантних садржаја омогућава упознавање ученика са различитим приступима у проучавању неког проблема. Тиме се ученицима пружа могућност да се упознају са садржајима у области природних и друштвених предмета, које могу проучавати и анализирати са више различитих аспеката. На тај начин се исти планирани садржај може сагледавати са антрополошког, културног, историјског или утилитаристичког становишта. Такав приступ доприноси развоју способности ученика за анализу, синтезу, класификацију, развој дивергентног и критичког мишљења. Коришћењем оваквог приступа остварују се значајни васпитни ефекти, стварају се повољни услови за развој флексибилне, демократски оријентисане личности, која је отворена за прихватање разноврсних идеја, личности која има толерантан однос према уважавању другачијих мишљења и ставова (Stanisavljević-Petrović 2010a, 2010b).

Данас се као актуелан и важан задатак у процесу реформисања школе истиче потреба за стварањем услова за развој критичког мишљења ученика у наставном процесу. Одлике таквог мишљења јесу постојање критичког става, радозналост, толеранција у односу на друге и отвореност за нове идеје. Са аспекта мултиперспективности развој критичког мишљења има посебан значај, јер подразумева способност децентрације, односно способност сагледавања неког проблема или појаве из различитих углова, при чему је важно препознавање и уважавање мишљења других. У томе се огледа функционална вредност критичког мишљења за развој мултикултуралности.

С друге стране, развој мултиперспективности у школском контексту подразумева стварање стимулативних услова за развој креа-

тивног мишљења ученика, који се остварује како у наставном процесу, тако и у ваннаставним активностима. Примена различитих образовних стратегија, попут коришћења различитих приступа у решавању проблема, откривања веза и односа између појава и процеса, продуковања већег броја различитих идеја (које се могу мењати, преиспитивати, анализирати и примењивати у разнородним ситуацијама), отварају могућност за развој креативности као особине личности и животног става. Развој креативног мишљења ученика вишеструко је повезан са идејом мултикултуралности јер подразумева отвореност за различита сазнања, нова искуства, диференцираност објективне стварности и продуковање оригиналних идеја.

У духу реформских тенденција, којима се налаже потреба стварања повољних услова у којима ће се код свих учесника васпитно-образовног процеса развијати осећање припадности и привржености према сопственој породици, нацији и култури (уз уважавање различитости других нација и култура) неопходно је, посебно у млађим разредима, у школском контексту поштовати искуства везана за очување традиционалних и културних вредности која деца доносе из породичног окружења. Уважавањем претходних дечијих искустава стварају се могућности за бољу адаптацију детета на школско окружење. Излагање властитог искуства ученицима може помоћи да сазнају нешто о другима, стекну самопоуздање, буду прихваћени од стране одељења, науче и открију нешто о себи и изградбе осећај властите вредности (Jensen 2003, 155). Односно, неговањем сазнања везаних за традицију, културу и обичаје која ученици доносе из породичне средине стварају се услови за упознавање са сопственом, али и другим културама, чиме се доприноси изградњи сопственог културног идентитета и поштовању и уважавању идентитета других. С друге стране, познавање културних образаца ученика, у условима мултикултуралног друштва, може бити од помоћи наставницима у разумевању специфичног понашања ученика и индивидуализацији наставе (Jensen 2003, 47).

Примена различитих образовних стратегија, дакле, доприноси стварању осећаја заједништва и доживљају школе као подстицајне васпитно-образовне средине. Уколико се у школи подстиче сарадња и помагање, солидарност, толерантан однос према различитим мишљењима, охрабрују ученици да постављају питања и излажу своје мишљење, стварају се повољни услови за остваривање когнитивних, социјалних и емоционалних исхода васпитно-образовног процеса. Учењем путем сарадње поспешује се међузависност чланова групе, што доприноси већој заинтересованости за друге, бољем разумевању туђих потреба и осећања, бољем прихватању вршњака и већем међусобном поверењу, чиме се остварују основне идеје мултикултуралности.

Наставник у савременој школи и развој мултикултуралности

Реформска настојања на пољу васпитања и образовања довела су до битно измењеног положаја и улоге наставника. Наставник у савременој школи све више преузима усмеравајућу, координишућу улогу, како у наставном процесу, тако и у ваннаставним активностима. Редефинисање улоге наставника у школи омогућава ширење спектра активности које наставник има, нарочито у делу активности које нису само наставне, већ су везане за нове улоге наставника у области реализације васпитне функције школе. У том смислу наставник и даље има задатак реализације школског програма само на другачији начин, применом другачијих приступа и метода.

Посматрано са аспекта развоја мултикултуралности у школској средини, измењене улоге наставника доприносе превазилажењу предрасуда и отпора у односу на различитости. У том смислу можемо говорити о измењеној улози наставника и васпитно-образовном деловању на најмање два могућа нивоа:

1. у *настави* – увођењем мултиперспективног приступа и подстицањем позитивне интеракције међу ученицима и

2. у *слободним активностима* – планирањем и реализацијом таквих врста активности које ће допринети развоју мултикултуралности.

Сматра се да наставник у реализацији приступа мултиперспективности има интегративну улогу која се огледа у повезивању наставних садржаја у јединствену целину обликовану тако да се одређена појава или проблем презентују и разматрају са различитих становишта: културолошког, историјског, антрополошког и др. Сагледавање садржаја са различитих аспеката код ученика развија способност за различите приступе у решавању проблема, што је значајно за развој критичког мишљења и јављање нових идеја.

Ангажовање наставника за реализацију ваннаставних активности може у значајној мери допринети развоју мултикултуралности. Путем анимирања ученика за укључивање у остале школске, на првом месту слободне активности, омогућава се својеврсно васпитно деловање у циљу развоја кохезивности школске средине. Развој мултикултуралности је могуће постићи укључивањем већег броја ученика у разноврсне активности на нивоу школе, чиме се стварају услови за развој мултикултуралности, кроз развој осећаја заједништва и припадности и уважавања различитости. У том смислу веома је важна улога наставника, као креатора, организатора и реализатора активности које се одвијају у оквиру школе ван наставног процеса.

Дакле, од наставниковог ангажовања и личних склоности зависи у којој мери и на који начин ће бити организоване разноврсне активности које доприносе интеграцији све деце. Притом, веома је значајна отвореност наставника за нове идеје, уважавање предлога, ставова и мишљења ученика за избор активности које ће се одвијати

у школском контексту, његова професионална припремљеност, мотивисаност и спремност да се додатно усавршава. Такође, значајну улогу има и сама личност наставника, спремност за иновације, иницијатива за сазнавање новог и примена стеченог знања у пракси, ентузијазам и професионална радозналост за мењање и усавршавање сопствене праксе.

У склопу сложених захтева који се постављају наставнику у вези са професионалним компетенцијама, значајно место заузима захтев за развојем мултикултуралности. Остваривање овако дефинисаног захтева подразумева да сам наставник у свом раду има довољан фонд знања и потребан сензибилитет за развијање идеје мултикултуралности. Предуслов за остваривање ове идеје у школској средини је компетентан наставник који се одликује спремношћу за прихватање различитости, наставник који је спреман да заједно са ученицима мења традиционалне обрасце деловања и успоставља нове који ће се заснивати на поштовању различитости, уважавању специфичности и развоју позитивне школске климе. Компетенције које наставник стиче током иницијалног образовања, уз постојање неких личних особина, склоности и вештина, обогаћују спектар његовог деловања у школи.

Брунер (2000), међутим, као посебан феномен истиче, утицај „фолк педагогије“. Реч је заправо о личним уверењима наставника којих се они, чак и када их освесте, тешко ослобађају у свом раду са ученицима. Фолк педагогије настају на основу искуства наставника у раду са ученицима и одраз су низа претпоставки о деци. Она се могу доживљавати као својевољна па их треба дисциплиновати, или их можемо сматрати безазленим, због чега им је потребна заштита од друштва, или да су им потребна умења која се могу стећи искључиво праксом, или да су њихове главе попут празне посуде које треба испунити знањем које им само одрасле особе могу пружити, или да су ученици окренути само себи па их треба социјализовати. Наведене претпоставке одражавају се на свакодневну наставникову праксу, због чега могу представљати својеврсну препреку развоју мултикултуралности у школи.

Уџбеник и развој мултикултуралности

Уџбеник представља један моћан културни продукт који утиче не само на интелектуални него и на целокупни психолошки развој детета (формирање идентитета, развој система вредности) (Рејић 2005, 376). Сваки траг утиснут на страницама уџбеника доприноси усвајање одређених сазнања, образаца понашања и формирање ставова ученика.

Као први систематски извори сазнања из области друштвених и природних наука, уџбеници имају узвишену друштвену мисију

увођења младих нараштаја у културу. Према наводима Жужула (2007, 418), „уџбеник је симбол природне, цивилизацијске, културалне, технолошке и знанствене идентификације” сваког појединца.

Уџбеници претендују да буду културни модели, узорци у којима је садржано све (или готово све) што је битно за једну културу (Плут 2003). Њихова битна намена је да моделују културно искуство детета. Они активно фаворизују једна искуства, а дефаворизују друга, односно активно граде и обликују и физички и ментални изглед припадника културе. Културна мисија уџбеника одвија се истовремено на више нивоа. Неки од њих прате свесне, директне, намерне, прокламоване циљеве. Други су готово несвесни, позадински, индиректни утицаји, којих не мора бити свестан ни писац уџбеника. Ту су садржаји који се подразумевају, које и не опажамо као културну поруку јер су већ саставни део нашег културног наслеђа и саставни део наших најбитнијих психичких инстанци.

Дијана Плут (2003, 47) разликује три главне функције уџбеника. Прва од њих се односи на то да уџбеник уређује спонтана искуства деце тако што их међусобно повезује, организује, додељује им нове прецизне називе, уводи нове когнитивне операције с њима, кординира нове и старе менталне операције, ограничава значење речи, дефинише их у односу на сродна значења, итд. Друга функција уџбеника јесте вредносно оријентисање, односно успостављање система правила којима је у основи једна вредносна матрица, правила која служе као лични вредносни путокази углавном спољашњег порекла. Међусобно функционално повезивање когнитивних способности појединца, као трећа функција уџбеника, доводи до рађања нових способности, сложених форми виших психичких функција, али и способности ауторегулације, свести о сопственим менталним процесима којима се може управљати. Квалитетан уџбеник би требало да подстиче различите врсте интелектуалних операција попут анализе, синтезе, доказивања, индукције, дедукције, постављање и формулисање питања, проблем дивергентног и конвергентног мишљења итд.

Квалитетан уџбеник може значајно допринети развоју мултикултуралности, као значајне димензије у школском контексту. Сматра се да је могуће говорити о доприносу уџбеника у развоју мултикултуралности у два могућа правца, која су међусобно условљена и комплементарна (Лазаревић 2003). У оквиру првог правца уџбеник се посматра као средство које доприноси развоју сазнања – средство које одговара образовним потребама ученика. Очекује се да квалитетан уџбеник пружа подршку развоју ученика и да притом уважава његове узрасне, индивидуалне и културолошке особености. Право је умеће израдити уџбеник који ће истовремено бити универзално образовно средство и одговарати индивидуалним потребама ученика. Други правац, који последњих година постаје све актуелнији, уџ-

беник тумачи као средство које ствара услове за развој отворености за прихватање и уважавање различитог.

Сматра се да квалитетан уџбеник може доприносити умањивању разлика и њихових негативних ефеката, развоју толеранције и позитивних ставова у односу на различитост. У нашој образовној традицији уџбеницима се увек указивала значајна пажња, сматрајући их чуварима вредности, традиције и културе којима се преносе традиционалне вредности, афирмишу и развијају културне навике. Имајући у виду улоге које уџбеници имају, последњих година се све више потенцира потреба процењивања њиховог квалитета.

Са аспекта мултикултуралности квалитет уџбеника огледа се, између осталог, у пружању информација и развијању интересовања ученика важних за очување традиционалних културних вредности и уважавању разлика и поштовању вредности других култура. Овакви захтеви отварају бројна питања и дилеме које су највише везане за проблеме избора садржаја. Према схватању Аврамовића (2003, 147) прави проблеми настају

„када треба да одредимо: културолошки садржај који се обликује у уџбеницима (заправо избор из фонда културних вредности) и начин на који се творац наставног програма и уџбеника опредељује за један корпус културних остварења, а не за неки други.“

Наведене дилеме значајне су и са педагошког и са ширег друштвеног аспекта, јер указују на то да процес селекције садржаја који ће бити понуђен ученицима путем уџбеника треба пажљиво бирати и усклађивати како са стручним захтевима, тако и са општим тенденцијама развоја друштва.

С друге стране, и начин на који наставници усмеравају ученике у коришћењу уџбеника може утицати на развој мултикултуралности. Наиме, уџбеник може бити средство групног рада, средство које потпомаже социјално-комуникативно учење, уколико инсистира на заједничком решавању школских и домаћих задатака, средство које међусобно подстиче на конструктиван рад, односно средство путем кога се систематском организацијом групног и тимског рада стичу социјалне компетенције.

Са становишта школа питање квалитета уџбеника данас постаје све актуелније, јер се на тржишту појављује понуда разноврсних уџбеника различитих издавачких кућа, при чему се од школе очекује активна улога у процесу њихове селекције. Такве околности изискују додатне анализе уџбеника и њихово усклађивање са различитим потребама школе и непосредног окружења. У циљу развоја мултикултуралности од уџбеника се очекује да избором адекватних садржаја у складу са дидактичко-методичким захтевима развијају код ученика персонални и национални идентитет, као и поштовање, толеранцију и уважавање националног и културног идентитета других.

Неопходност развоја мултикултуралности посредством школских уџбеника препозната је и у основним одредбама Закона о уџбеницима и другим наставним средствима, у члану 4. (Службени гласник РС 2009), којим се између осталог налаже да:

„Уџбеници и друга наставна средства својим садржајем или обликом не смеју да угрожавају, омаловажавају, дискриминишу или издвајају групе и појединце или да подстичу на такво понашање, по основу: расне, националне, етничке, језичке, верске или полне припадности, сметњи у развоју, инвалидитета, физичких и психичких својстава, здравственог стања, узраста, социјалног и културног порекла, имовног стања, односно политичког опредељења, као и по другим основама утврђеним законом којим се уређује забрана дискриминације.“

Национални просветни савет (2010), у склопу *Стандарда квалитета уџбеника*, као један од стандарда наводи да „... уџбеник доприноси развоју система вредности који одговара циљевима образовања и васпитања“. Оствареност наведеног стандарда процењује се на основу следећих показатеља:

1. уџбеник доприноси развоју и очувању националног и културног идентитета, подржава толерантан однос према другим етничким и верским заједницама и у њему нема дискриминаторних назива;
2. у уџбенику се афирмишу принципи демократије и људска права, поштује се родна равноправност и на прикладан начин се користе именице оба рода и
3. уџбеник доприноси формирању позитивног односа према раду, знању, друштвеној солидарности, изграђивању позитивних међуљудских односа.

Са аспекта развоја мултикултуралности посебно су значајне читанке као уџбеничка литература, с обзиром на то да примери узети из језичке и духовне баштине ученицима говоре о томе шта једно друштво пореди, оцењује и вреднује, а сами тим указује и на критеријуме по којима је начињен избор садржаја. Проблем избора текстова за читанке, посебно оних који су обавезни, озбиљно је питање. Читанка преноси експлицитне и имплицитне поруке, чиме утиче на формирање одређеног система вредности међу децом и младима, с обзиром на то да нуди пожељне моделе понашања појединца префериране у одређеној друштвеној заједници. Такође, њима се могу подржавати или формирати предрасуде према члановима других друштвених група.

Важно питање анализе читанки представљају налози дати у њима. Њима се усмерава мисаона активност ученика на одређене сегменте проблема. Стога је квалитет налога од посебног значаја за развој мултикултуралности ученика.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Школа као контекст секундарне социјализације појединца представља средину богату могућностима за развој мултиперспективности и мултикултуралности. Готово сваки аспект школског живота од посебне је важности за развој мултикултуралности, при чему је потребно да читава школска средина одише заједништвом, толеранцијом и међусобним разумевањем свих учесника васпитно-образовног процеса.

Охрабрује чињеница да је у документима из области образовне политике препозната важност идеје мултикултуралности и да су постављени законски основи њене реализације. Међутим, чини се да ова идеја није сасвим остварена, да је још увек само на декларативном нивоу, јер постоје бројни проблеми и тешкоће на које се у школама наилази. Стога су неопходна додатна материјална и кадровска улагања у наш образовни систем како би идеја мултикултуралности у потпуности заживела.

Данас су знатно измењене улоге школе у погледу адекватног укључивања појединаца у друштвени живот, при чему се све већи значај придаје васпитној функцији школе. Међутим, поставља се питање колико су наставници путем иницијалног образовања оспособљени за подстицање позитивне социјалне интеракције код ученика, колико су се заиста саживели са идејом мултикултуралности. Генерално гледано, пракса показује да наставницима наших школа још увек недостају потребне компетенције и снажна друштвена подршка.

Потребне су даље анализе и усавршавања нашег школског система. С обзиром на то да ангажовање ученика у разноврсним наставним и ваннаставним активностима доприноси развој мултикултуралности, потешно је пронаћи ваљане начине мотивисања ученика за активно учешће у њима. Такође, потребно је извршити додатне анализе квалитета одобрених уџбеника у погледу уважавања дефинисаних стандарда. Неке од извршених анализа показале су да наши уџбеници још увек нису ослобођени предрасуда и стереотипа према припадницима других култура.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић, Зоран. 2003. Културни идентитет у образовању: неизбежност разлика. У *Уважавање различитости и образовање*, 143–49. Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Banks, James A. 1999. *An introduction to multicultural education*. Boston: Allyn and Bacon.
- Bruner, Džerom. 2000. *Kultura obrazovanja*. Zagreb: Eduka.
- Domenak, Žan Mari. 1991. *Evropa: Kulturni izazov*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Ђуришић-Бојановић, Мира. 2003. Мултикултуралност и мултиперспективност у образовању, *Уважавање различитости и образовање*, 137–43. Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Goldberg, Theo David. 1994. *Multiculturalism*. USA: Basil blacwell.
- Jensen, Eric. 2003. *Super-nastava*. Zagreb: Eduka.

- Jurić, Vladimir. 2007. Kurikulum suvremene škole. U *Kurikulum – teorija, metodologija, sadržaj, struktura*, uredio Vlatko Previšić. Zagreb: Školska knjiga.
- Kahne, Joseph & Kim Bailey. 1999. The role of social capital in youth development: The case of “I have a dream” programs. *Educational Evaluation and Policy Analysis* 21 (3): 321–43.
- Крњајић, Стеван. 2002. *Социјални односи и образовање*. Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Лазаревић, Душанка. 2003. Уџбеник и уважавање различитости: ослонци у критичком и креативном мишљењу. У *Уважавање различитости и образовање*, 126–34. Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Национални просветни савет. 2010. *Стандарди квалитета уџбеника*.
- Rešić, Jelena. 2005. Sociokulturni pristup udžbeniku. *Psihologija* 38 (4): 369–81.
- Плут, Дијана. 2003. *Уџбеник као културно-потпорни систем*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства и Институт за психологију.
- Службени гласник РС 72/2009: *Закон о уџбеницима и другим наставним средствима*.
- Спасеновић, Вера. 2008. *Вршњачки односи и школски успех*. Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Stanisavljević-Petrović, Zorica. 2010a. Openness of the school as a human social community and multicultural development. *Facta Universitatis, series Philosophy, Sociology, Psychology and History* 9 (1): 125–38.
- _____. 2010b. Развој мултикултуралности у школском контексту. У *Образовање личности и рад*, 54–68. Ниш: Департман за психологију Филозофског факултета у Нишу.
- Комисија за развој школског програма, Министарство просвете и спорта РС. 2002. *Стратегија развоја курикулума у обавезном и средњем образовању*.
- Žužul, Ante. 2007. Udžbenik u nacionalnom kurikulumu. U *Kurikulum – teorija, metodologija, sadržaj, struktura*, uredio Vlatko Previšić. Zagreb: Školska knjiga.

Zorica Stanisavljević-Petrović, Marija Cvetković, Niš

DIMENSIONS OF DEVELOPMENT OF MULTICULTURALISM IN THE SCHOOL ENVIRONMENT

Summary

Today, as one of the basic requirements in the process of reforming our school system is a need of democratization, ie. transposition of democratic principles and values in the process of education. In accordance with a pluralistic orientation in education which emphasizes the training needs of young people to develop their own individuality and specificity, taking into account the individuality of others, it is necessary to develop the idea of multiculturalism and multiperspectivity in all aspects of educational activities in schools. The paper analyzes some dimensions of the school context: school climate, curriculum, instruction, role of teachers, textbooks, trying to point out the opportunities which the school context provides for the development of multiculturalism.

Key Words: development of multiculturalism, school, teacher, student, textbook.